

О ГЕРИЛИ У ШАРАНЦИМА 1942. ГОДИНЕ

У бившој општини шаранској, среза шавничког (дурмиторског), до новембра 1941. године радиле су двије партијске ћелије, и то једна у Доњим а друга у Горњим Шаранцима. Обје ћелије имале су 14 чланова КПЈ. У новембру, пред напад на Пљеваља, долази до реорганизације, формира се једна ћелија, јер једна група чланова КПЈ одлази у новоформиране чете и батаљоне.

Крајем 1941. године у нашој општини врло активно ради партијска организација, омладинска организација, а почетком 1942. године формирају се организација АФЖ и Народноослободилачки одбор. Све ове организације активно су радиле до маја 1942. године, јер је био слободан цио дурмиторски срез.

У мају 1942. године јаке четничке снаге уз подршку италијанског окупатора врше све јачи притисак на слободну територију. Италијанске јединице предузимају покрете из Никшића преко Крнова у правцу Шавника, од Пљеваља преко Санџака у правцу Ђурђевића Таре и Жабљака. Васојевићки четници, под командом Павла Ђуришића, нападају партизане на Сињајевинском сектору, којима у мају у помоћ пристижу Први батаљон Прве пролетерске бригаде и Омладински батаљон Дурмиторског одреда. Након тешких борби и великих жртава, наше јединице почињу постепено да се повлаче.

Почетком маја исте године, на састанак наше партијске ћелије долази члан ОК КПЈ Никшић друг Војин Николић и упознаје нас са Отвореним писмом ЦК КПЈ, које је било упућено свим члановима КПЈ. Неколико дана касније на састанак ћелије долази секретар Среског комитета КПЈ Јован Ђоровић. На томе састанку упознао нас је са тешком ситуацијом — да је угрожена наша слободна територија и да су ојачале четничке снаге у Црној Гори и Санџаку. Упозорио нас је да може доћи до повлачења, те уколико дође до напуштања слободне територије, да се треба повлачити организовано и без панике, а народу објаснити да се повлачимо привремено.

У то вријеме наша веза са Среским комитетом био је Вељко Мићановић. У мају су се догађаји одвијали врло брзо и ситуација се мијењала, те смо непрекидно одржавали телефонску везу са Среским комитетом.

Кад су наше јединице почеле да напуштају Сињајевински сектор, једне ноћи телефонским путем Вељко Мићановић пренио нам је следеће задатке: да се уништи цио писани материјал — партијски, НОО, прогласи и све што би могло компромитовати припаднике НОП-а; да се све наоружање подијели припадницима НОП-а, а тешко наоружање, ако га имамо, да се преда јединици НОВ која буде прва наишла кроз село Крш; да се уништи материјал, као што су писаће машине, телефони, лампе и друго, све што би могло користити непријатељу; да се сви активни припадници стража, команде чете, који су способни за борбу, јаве штабу Дурмиторског одреда; одборници, старији људи који нијесу способни за борбу, за борбене јединице, да остану на терену; кад се изврше сви наведени задаци, сви чланови КПЈ да се довуку према Жабљаку и јаве СК КПЈ за срез дурмиторски.

Сви ови задаци извршени су за два дана и двије ноћи.

Нашу партијску ћелију сачињавали су следећи другови: Кнежевић Вељко (предсједник НОО), Поповић Павле (секретар НОО), Дедечић Александар-Лексо (секретар СКОЈ-а), Поповић Гледо (вратио се рањен из Омладинског батаљона са Сињајевине) и Криваћевић Милица, секретар партијске ћелије.

У селу Кршу била је команда Шаранске чете и располагала је са десетак пушака и нешто метака. Ово наоружање служило је за сеоске страже и патроле. Све смо то подијелили члановима КПЈ и другим активистима. Команда је имала један тешки митраљез неисправан, а оставио га је 1. батаљон 1. пролетерске бригаде. Ни једна наша јединица није хтјела да узме тај неисправни митраљез. На крају смо га склонили у шуму. Међутим, неко је у скривеном митраљезу обавијестио четнике. Они су претражили шуму и пронашли митраљез, али га нијесу могли поправити, нити се њиме служити.

Писани материјал НОО, кога је било прилично, прогласи, писма и друго — све је спаљено.

Повлачење чланова КПЈ почело је тек када су васојевићки четници заузели Сињајевину и Вратло и напредовали према Његовући и Жабљаку. У првој групи повлаче се Гледо и Павле Поповић и Вељко Кнежевић. Душан Булић се тада налази као комесар страже на ријеци Тари под Пренђанима. Александар-Лексо Дедечић и ја остали смо посљедњи у Кршу, Душану смо послали курире да се повуче са стражом. Одржали смо неколико састанака са мањим групама људи који су пролазили кроз Крш, објашњавали им да се повлачимо привремено, а да до повлачења не би дошло да четницима нијесу пружили помоћ италијански окупатори.

Једне ноћи у наше село Крш дошла је једна партијска ћелија из среза колашинског, чији је секретар био, колико се сјећам, Јагош Ракочевић. У групи је било око 30 људи; да ли су сви били чланови КПЈ или не, више се не сјећам. Заноћили су код нас и причали нам да су добили при повлачењу исте партиј-

ске задатке као и наша партијска организација. Исте ноћи код њих је дошао курир од ОК КПЈ Колашин и једну групу вратио на терен, док је друга, већа група продужила према Дурмитору.

Како до тада на нашем терену по задатку Партије није био нико остављен, Лексо и ја смо разговарали да се може десити да Срески комитет остави неког од нас на терену, што нијесмо жељели. Још исте ноћи покушали смо да разговарамо телефоном са Вељком Мићановићем или неким од чланова Среског комитета. Међутим, везе су биле покидане, што је био знак да је непријатељ близу.

Још једном смо сјутрадан ујутро Лексо и ја преконтролисали просторије команде чете и НОО-а — да не би остало компромитујућег материјала, који би непријатељ могао користити против наших људи који остају на терену. Послије тога упутили смо се према Жабљаку, а Душану Булићу смо оставили везу у Кршу, да са стражом продужи за нама.

Жабљак је од Крша удаљен око 15 километара. У њему су радили Срески комитет КПЈ, Комитет СКОЈ-а, АФЖ, Штаб Дурмиторског одреда, Команда мјеста, Срески НОО и друге наше установе.

Полазећи из Крша, као и уз пут, народ нам је пожелио много среће и да се што прије вратимо, мада је било и оних који су се радовали нашем одласку и сигурно жељели да се више никад не вратимо. Дан је био лијеп и сунчан. Уз пут, преко Његовуђе и Језера према Жабљаку, сустизали смо партизанске јединице које су се повлачиле са Сињајевине. Борци су били изнурени непрекидним борбама на положају; били су без хране, али су се кретали доста брзо, јер је требало ухватити положаје на Дурмитору и дати отпор непријатељу. Старци и жене, гледајући војску како се повлачи, јавно су изражавали страх од четника, плашили се њихове освете.

Кад смо Лексо и ја стигли једно три-четири километра близу Жабљака, угледали смо једног човјека на коњу који је јурио нама у сусрет. Помислили смо да би то могао бити курир Среског комитета и да ће некога од нас да врате на терен. Тако је и било. То је био Петар Головић. Донио нам је писмо од Среског комитета, које је почињало са „Драги другови, драга другарице Милице“, и даље: „Срески комитет донио је одлуку да од чланова ваше партијске ћелије на терену, у илегалству, остану Душан Булић, Александар-Лексо Дедеић и Милица Криваћевић као секретар ћелије. Остали чланови КПЈ имају се јавити Среском комитету ради распореда по јединицама“ У писму нам је даље речено да се у почетку добро сакријемо, да за нас не зна нико, изузев најповјерљивијих и најоданијих људи и наших породица. Четници ће на народ вршити страховит притисак да нас прокаже, како би нас похватили. Никакве акције не смијемо предузимати, без обзира на то какве ће репресалије непријатељ примјењивати према нашим породицама. Са Среским комитетом да не

тражимо везу док он не пошаље курире са директивама за рад. Посебно је било подвучено да се добро сакријемо. Писмо је у име СК КПЈ потписао Вељко Мићановић.

Петар Головић се вратио, а ми смо продужили са њима за Жабљак. Нас двоје смо хтјели да се видимо са друговима из Комитета, да их замолимо да нас пошаљу у батаљон, а не у илегалство. У Жабљаку нијесмо никога нашли, био је потпуно празан, пуст, једино су курири пролазили у правцу Дурмитора.

У Жабљаку и околини задржали смо се до пред вече, а онда се ноћу вратили у Шаранце. Да се и ноћу не бисмо срели са неким од познатих људи, враћали смо се косама Мрчајевца, одакле смо прешли преко Зелене горе, спустили се до засеока Јавороваче и јавили се Маруши Шљиванчанин, кандидату за члана КПЈ. Она није била компромитована, била је врло чврста, поуздана, те смо одлучили да нам она буде једна од веза у илегалству. Преко скојевке Милице Вукићевић, повезали смо се са Душаном Булићем, прије него што је продужио по ранијој директиви за Жабљак. Душана смо упознали са писмом и задацима партијског руководства, те је тако цијела наша група од три члана била на окупу.

За привремено склониште одредили смо шуму Борје, одакле смо могли да одржавамо везу са нашим сарадницима, да пратимо наступање четника и њихове акције. Нашим породицама смо поручили да четнике обавјештавају да смо одступили за Босну, а тако су и наше везе у народу проносиле вријести. Док смо се нас троје по директиви СК КПЈ повлачили у дубоку илегалност, трећи дан нас изненађује збор народа у засеоку Јавороваче. Тај збор су сазвали Вељко Кнежевић и Павле Поповић. На збору су појорили да народ не треба да клоне духом, да је четничка власт привремена, да је пobjеда на нашој страни и да се повлачимо привремено.

Нама није било јасно од куда сада њих двојица, када су били већ отишли и, према директиви коју смо добили од СК КПЈ, нијесу били остављени у позадини. Њима двојици послали смо Милицу Вукићевић да им каже да дођу код нас у Борје, јер ми нијесмо хтјели да се појавимо пред оноликим скупом, гдје је било и оних који су једва чекали да дођу четници. Интересовало нас је какве су они добили директиве за рад те одржавају масовни збор. Павле је дошао код нас истога дана увече, а Вељко је отишао да се јави својој породици у Руданца.

Истога дана када се одржавао збор у Јаворовачи јавио нам се Гледо Поповић. Њега је на терен вратио Јован Ђоровић и рекао му да се јави нашој групи. Павле Поповић је свој останак на терен образложио тиме да су он и Вељко замолили Јована Ђоровића да их врати у илегалство због слабог здравственог стања.

Тих дана четници су окупирали срез дурмиторски, Павле Ђуришић са четницима из Вasoјевића газио је све пред собом, а

Никола Бојовић довео је батаљон четничких зликоваца из Санџака. У том првом њиховом налету испред четника се склањао добар дио народа. Тако се нама придружују најближи наши рођаци и неки активисти, мада се касније враћају кућама.

Из Језеро-шаранског батаљона, болестан и исцрпљен, остао је на терену Миладин Криваћевић. Из истога батаљона остао је и Василије Кнежевић. Обојица су били чланови КПЈ и прешли су у илегалност. Доласком на терен и повлачењем у илегалство Гледа и Павла Поповића, Вељка и Василија Кнежевића и Миладина Криваћевића, број комуниста илегалца у Шаранцима повећао се.

У нашој групи у Доњим Шаранцима тада су се налазили Душан Булић, студент права, Александар-Лексо Дедеић, ђак Учитељске школе, и Милица Криваћевић, сељанка. Неколико дана код наше групе су се задржали Новак и Радосав Вукићевић. Новак је био кандидат за члана КПЈ, а Радосав одборник НОО. Међутим, они су убрзо пошли кућама. Новака четници нијесу дирали, а Радосава су послерије десетак дана затворили. Миладин Криваћевић, дипломирани правник, Вељко Кнежевић, студент агрономије, и Василије Кнежевић, сељак, налазили су се у Горњим Шаранцима, али су били раздвојени.

Одмах по доласку у Шаранце четници су успоставили власт. На њиховом челу налазио се генералштабни капетан Никола Бојовић, родом из Шаранаца, који је око себе окупио један број својих рођака, кумова и пријатеља. Бојовић организује и цивилну власт, и за предсједника поставља свога кума Илију Анђелића, човјека једва писмена. За команданта команде мјеста постављен је бивши општински дјеловођа Милован Дедеић. Он је главна ударна четничка рука, шпијунска снага, оличење свега неваљалог и прљавог. Милован брзо организује шпијунску мрежу, оснива страже и патроле, поставља засједе око партизанских кућа, гдје би илегалци могли налетјети, тражећи уточиште. На партизанске породице врши страховити притисак и терор, свакодневно их малтретира. Четници претресају партизанске куће, пресретају чобане, одузимају им ужину да не би послужила као храна илегалцима. Младим мајкама подижу дјецу из колијевке тражећи сакривено оружје. У тим акцијама предњаче бивши југословенски жандарм Јеврем Анђелић и шпијун и лопов Милорад Вуковић. Та банда хара Шаранцима.

За хватање илегалца формиран је специјални батаљон састављен од санџачких четника, док су шарански четници служили као водичи који су знали сваку пећину, свако мјесто које би могло послужити партизанима као склониште. Чим су учврстили своју власт на Његовући, четници су почели са хапшењем припадника НОП-а. Међу првима затворили су Блажа Поповића — брата Павлова, Јагоша и Перицу Криваћевића, брата Милединова и Миличина, Тому и Млађена Кнежевића, Павла, Светозара и Трипка Шљиванчанина, Радосава Вукићевића, Вукоту

Радошевића, Милету Павловића, Илију Перовића, Радојицу Мандића и још неке. Затворили су оне људе код којих смо ми сигурно могли доћи, наћи уточиште и помоћ. Против свих ових људи и нас који смо били у илегалству подигао је тужбу Синан Цаковић, с мотивацијом да смо му поубијали синове Перка, Перишу и Находа. Поред нас оптужио је још неке Дурмиторце, као Радомана Пајовића, који је био командир чете када је убијен Перко и похватани Периша, Наход и Момчило и још неки шарански четници. Оптужио је и омладинца Будимира Обрадовића, члана КПЈ, због тога што је био стражар над затвором у коме је Периша био затворен.

Четници почињу да шире вијести о уништењу партизана у Босни, те на наше породице врше притисак да се предамо. Почињу са мучењем и батинама. Пријете народу: ко пружи помоћ илегалцима, односно „бандитима“ како су нас звали, све ће му живо планути. Њихове пријетње су се и оствариле.

Прва жртва четничког терора и мучења био је Живко, отац Гледа Поповића. Четници су дошли у његову кућу, питали га гдје му је син Гледо и синовац Павле, као и Миладин и Милица, јер су сви четворо из села Крша. Он им је рекао да су сви отишли у Босну и да о њима не зна ништа. Затим су га подсјетили на говор који је Павле одржао у засеоку Јавороваче, када су они наступали у Шаранце. Поред тога набројили су све илегалце који се налазе на терену, што значи да им је обавјештајна служба добро радила. Живка су називали најпогрднијим именима, пријетили му мучењем и да ће га испребијати док му кости буду меке као памук. Кад од Живка нијесу ништа дознали, толико су га тукли да се онеосвијестио; затим су га поливали водом да се освијести, па опет поново тукли. Остављајући га полумртвог, рекли су му да су батине које је добио ситница при онима које ће још добијати све док му сина ухвате, и да ће му сина кад га ухвате на његове очи убити. Такође су му рекли да поручи родитељима осталих „бандита“ да ће проћи исто као он ако се и њихови „бандити“ не предају.

Ми смо се тада налазили у Доњим Шаранцима. Живко је знао куда се крећемо и гдје нас може наћи, па је дошао код нас, испричао нам на какве су га муке четници ставили, шта су му све рекли и како су га понижавали. Живко се није плашио своме животу, ни кући што ће је запалити; бојао се да ће Гледа ухватити и пред његовим очима мучити, што он не би могао поднијети јер му је Гледо био једино дијете.

Нама је и прије тога било јасно да ће нам породице страдати, али да ће четници бити толико бездушни и зли да нам старе родитеље мрцваре нијесмо очекивали, поготову што је ту било шаранских четника, до јуче наших комшија и пријатеља.

Кад је Живко други пут код нас дошао, питао нас је да ли би Гледо могао да се пријави четницима, као млад и некомпромитован. Павле се томе успротивио и енергично одговорио:

„Стрико, Гледо је комуниста и не може се предати непријатељу“. Кад је Живко од нас одлазио, подијелио нам је прибор за пушење. Дуван је подијелио на једнаке дјелове и на растанку нам рекао: „Дјецо, чувајте се, нека вас Бог чува!“ А затим је, још исто вече, кад је стигао кући, узео пушку и великим прстом од ноге повукао ороз и прорешетао своја прса. Исте ноћи смо оба-вијештени о његовој смрти. Сјутрадан, на Живковој сахрани било је врло мало људи — дошли су само најближи рођаци и комшије. Сви они који су жељели да дођу нијесу смјели од четничког насиља. На сахрану су пошли и Гледо и Павле. На гробу Павле је рекао: „Стрико, осветићу те!“ За ову пријетњу четници су дознали преко свога шпијуна Павла Булића из села Крша.

Смрт Живка Поповића огрчила је све партизанске породице и поштене Шаранце, а истовремено унијела још већи страх код народа, који је постао свјестан да четници не бирају средства за хватање илегалца.

Ми смо се питали: Шта сад радити, да ли је право да сједимо скрштених руку, док нам зликовци убијају наше најближе? Планирали смо да им поставимо засједе, да их убијемо, јер ионако наши страдају. То бисмо свакако почели, али смо у том смислу очекивали директиве од Среског комитета.

Четнички шпијуни су активно радили. Њихова мрежа добро је функционисала преко Јанка Шљиванчанина, Павла Булића, Радосава Цаковића, Јеврема Анђелића и других, а сви подаци и информације сливали су се код Милована Дедеића, који је планирао све акције. Он је поручио свим Шаранцима да ће оном кога ухвати да има везу са „бандитима“ уништити и дијете у колијевци.

Послије смрти Живка Поповића, на предлог и инсистирање Павлово, Гледо се предао четницима. Гледо је био рањен у руку и рана му је гнојила, те је Павле резоновало: ако се деси да Гледо од ране добије тровање сви ћемо одговарати, а највећа одговорност биће на секретару ћелије. Уз нашу сагласност Гледо се пријавио, али је послје пар дана ухапшен и затворен.

У овако заиста тешким условима народу је било тешко, а нама још теже. Насиљем и стегом четника сужава се број људи којима смо смјели да се јавимо и повјеримо — не због тога што су били против НОБ, већ из страха да ће им куће бити спаљене и опљачкане.

Наша група у Доњим Шаранцима, у којој смо остали Душан Булић, Александар Дедеић, Павле Поповић и ја, и поред великих четничких потјера, хајки и терора, успјела је да одржи везу са једним бројем најхрабријих људи и да буде обавијештена о свему што се дешава на терену. Међутим, нијесмо знали шта раде и куда се крећу други који су у Горњим Шаранцима, па смо донијели одлуку да се са њима повежемо. За тај посао су за-

дужени и у Горње Шаранце отпутовали Павле Поповић и Александар-Лексо Дедеић, с тим да се врате за три дана.

Чекајући повратак Лекса и Павла, нас двоје смо пресретали четничке сеоске кметове — наше сељаке, и говорили им да колико год могу саботирају четничке акције, да затурају њихове позиве кад мобилишу људе у акције, да скупуљају што мање хране, да четнике погрешно обавјештавају, да све то изводе вјешто и непримјетно.

Павле и Лексо нијесу се вратили ни после шест дана. Зашто су се тако дуго задржали — нијесмо знали. Да су пали непријатељу у руке, то бисмо већ дознали преко наших веза.

Тих дана, па и цијелога љета, падале су кише, и ми смо често били мокри. Да бисмо се осушили и огријали, једне ноћи наложили смо ватру у амбарине. Четници су одмах обавијештени да се види дим, те су нас у рану зору почели опкољавати. Нас је благовремено о четничкој акцији обавијестила Јованка Вукићевић, па смо се на вријеме извукли из обруча.

Душан и ја, не знајући шта је са Лексом и Павлом, ријешили смо да пођемо у Дједово Поље, до породице Павлове, вјерујући да ће они нешто знати о њима. Још истога дана, користећи маглу, преко Зелене горе и Шаригоре дошли смо близу колибе Павлове породице. Преко његова брата дознали смо да су Павле и Лексо у близини, те смо се исто вече са њима састали. Њих двојица су нам испричали да од четничких потјера, засједа и патрола нијесу могли пријећи до Руданаца, те да се нијесу повезали са Вељком и Василијом. То вече четници су били опколили цио катун у Дједову Пољу, те је наш састанак мало трајао. Доповорили смо се да се привремено раздвојимо и склонимо у близини својих породица, да одржавамо везу са породицама и најповјерљивијим људима, док би се четничке потјере бар мало стишале. И наши сарадници лакше су прихватили једнога, него када се појави група људи. Душан Булић је требало да иде у катун код своје породице у Округлицу, Александар-Лексо у близини својих у Зауглини, Павле да остане у Дједову Пољу, а ја да се повежем са братом Миладином. Договорили смо се да се одмах састанемо ако добијемо везу и задатке од Среског комитета. Тако се наша група раздвојила. Душан и ја пошли смо према договору. Међутим, Павле и Лексо су остали заједно, те су се кретали између Дједова Поља и Зауглине, склањајући се у шумама Зелене горе, Шаригоре и Кормана.

Прву ноћ ја сам ноћила у планини Корману, а сјутрадан преко чобана јавила сам се својој породици, која је била у катунима Дједова Поља. У Корману сам остала неколико дана, док сам дознала куда се креће мој брат Миладин, те смо се преко породице договорили о знацима распознавања, као и гдје и када да се састанемо. Миладин је у међувремену био прешао у Доње Шаранце, са циљем да се са нама састане, те смо се тако мимоишли. Он је био заједно са Јевтом Зуковићем, кандидатом за

члана КПЈ. Њих двојица већ су били одржали појединачне сас-танке са одборницима НОО из села Алуге, Расове, Будечевице и још неких заселака. Ти људи су их обавјештавали о свему што се дешава на терену, снабдијевали их храном и муницијом.

Било ми је врло тешко да се крећем сама планинама, па сам се једне ноћи пребацила у Доње Шаранце и састала се са Миладином и Јевтом Зуковићем. Јевто је остао са нама пар дана, а онда је једне ноћи пошао до своје породице да донесе храну и више се није вратио. Под притиском породице, пријавио се четницима. Четници га нијесу више дирали, а он је и даље одржавао везу са нама. Жалио је што је морао да нас напусти.

О доласку Душана Булића у Округлицу четници су одмах обавијештени, те су на његову породицу извршили страховит притисак да се преда. Да му се неће ништа десити гарантовао му је и његов стриц Павле Булић. Препуштен сам себи, притиснут од породице, Душан се пријављује четничкој команди на Његовући. Четници га разоружавају и враћају кући. Покушавао је и желио да се повеже са нама, али није у томе успио, јер је био под четничком контролом и присмотром.

Са Павлом смо преко породица одржавали везу и свакодневно чекали везу од Среског комитета. Кнежевићи се нијесу никоме јављали, јер су засједе биле око њихових кућа, а четници су пратили кретање свакога члана њихове породице.

Тога љета сталне кише биле су добар савезник четницима. Ми смо били често мокри. То нас је приморавало да се ноћу увлачимо у напуштене стаје и колибе и да доживљавамо непријатне тренутке. Навешћу један. Једне ноћи Миладин и ја, да бисмо се склонили од кише и хладноће, ушли смо у једну стају у заселку Водице. Просторија је била веома мрачна, па смо сјели близу врата. Тихо смо разговарали, пошто је стаја била близу пута. Кад су нам се очи привикле на мрак, примијетили смо да ту нијесмо сами. У просторији је лежало још неколико људи — да ли су спавали или не нијесмо знали, а ми смо се са откоченим пушкама полако повукли из зграде и изгубили у ноћи.

Док смо се кретали по Доњим Шаранцима, нашој породици у Дједовом Пољу јавио се Светозар Жугић и тражио везу са нама. Поручио је гдје ћемо се наћи. Чим смо обавијештени да нам је стигла веза од Среског комитета, ја и Миладин смо ноћу пошли на заказано мјесто у Дједовом Пољу, али Светозара није било. Надали смо се да се јавио Павлу. Међутим, он се више никоме није јављао. Нас двоје остали смо у катунима Дједова Поља неколико дана, очекујући Светозара да се јави, или да се јави неко други из партијског руководства. Узалуд смо чекали, више се нико није јављао.

Наше задржавање у Дједовом Пољу примијетили су четнички шпијуни и обавијестили четничку команду у Његовући, те је Милован Дедеић упутио своје псе-трагаче да нас хватају. Једно јутро освануо је опкољен цио катун у Дједовом Пољу. Ми

смо успјели да умакнемо, мада су нас четници видјели и на нас пуцали.

Истога дана послије подне планину је ухватила магла, па смо покушали да се повежемо са Кнежевићима. Тамо смо налетјели на четничке засједе постављене око куће Василија Кнежевића. У тој потјери остали смо без обуће. Како смо имали боље везе у Доњим Шаранцима, поново смо се вратили тамо. Мокри и озебли, успут смо свратили у једну напуштену стају у Погрежђу. Била је ноћ и магла, наложили смо мало ватре да се огријемо и осушимо. Уморни, обоје смо заспали, и ту нас је затекла зора. Стаја је била у једном пољу, због чега је нијесмо могли напустити, а да нас неко не примијети, јер се и магла била подигла. Рескирали смо да ту останемо до ноћи, надајући се да ће свако помислити да су чобани наложили ватру да се огрију, јер су се они склањали од невремена.

Међутим, преварили смо се да четнике можемо заварати, јер је будно око Јанка Шљиванчанина све запажало. Он се појавио на једној коси и ми смо добро чули како позива неке своје рођаке да виде да ли су оно партизани наложили ватру у стаји у Погрежђу. Ови су му одговорили да су то још јуче чобани ложили, јер одкуд би партизани дошли усред поља. Кроз брвна стаје видјели смо како се овај шпијун сам упутио према нама. Кад је дошао код нас, рекао нам је да је узгредно свратио да погледа да се стаја не запали.

Он је био из сусједног нам села Шљиванска. Био је у партизанима све до повлачења за Босну, а послије је постао један од најактивнијих четника и обавјештајаца Милована Дедеића. Он је са нама почео познате четничке приче да су партизани у Босни уништени, да је боље да се предамо него да узалудно губимо главе, и сл. Нас двоје смо му одговорили да су то тешке лажи, да је четничка власт привремена, да ми можемо и изгинути, а побједа је на страни НОВ, а не на страни оних који помажу окупатора, итд. Кад је од нас полазио, рекла сам му: „Јанко, немој да се шалиш и да кажеш да си нас видио. Видиш како смо мокри; пусти нас да се осушимо“. Обећао је да никоме неће ништа рећи, мада му ми нијесмо вјеровали. Чим је отишао, напустили смо зграду и дохватили се шуме. Поље смо прешли полако, иако нас је посматрало доста очију из колибе, као и чобани. Нико нас није дирао. Напротив, неки су нам довикивали: „Хватајте се шуме што прије, видјеће вас четници“. Онај шпијун је у року од 15 минута срео четнички батаљон који нас је неколико дана раније био опколио и обавијестио га гдје нас је видио. Четници су највећом брзином дошли до Погрежђа и опколили стају у којој смо се до малочас налазили, али ми смо већ били далеко одмакли и дохватили се шуме.

Најопаснији су били они четници и њихове породице који су некога од својих изгубили, као Синан Џаковић, коме смо почетком 1942. године убиле три сина: Перка, Перишу и Находа.

Њему је остао један син, Момчило, студент медицине, кога су четници поставили за начелника среза дурмиторског. Момчило и његов отац Синан говорили су да ће уништити све што је партизанско, те нијесу бирали средства у освети. Наше породице су мучене, родитељи злостављани, пљачкане су партизанске куће, стока плијењена и сл. Одмазде су биле тешке.

У таквим условима наш илегални рад сводио се на појединачне разговоре са људима који су остали вјерни НОП-у. Скојевци и омладина били су најхрабрији, као, на примјер, Радуле Криваћевић, Радомир Радошевић и други, који се нијесу плашили да се јавно супротставе четницима. Четници су се највише били окомили на омладину. У свакој акцији прво су мобилисали омладинце и слали их на најтеже задатке. Распоређивали су их у чете и водове најокорјелијих зликоваца — Милорада Вуковића и Милована Дедеића. Да би ове младе људе компромитовали, приморавали су их да претресају партизанске куће, што су они одбијали. Кад су се враћали из четничких акција долазили су код нас, причали нам шта је било за вријеме акција, шта је ко од четника радио, како су се односили према партизанским породицама. У извођењу ових акција, омладинци су били саботери и паничари. Овакав рад омладинаца четници су запазили, па су почели омладини да се свете. Једног таквог омладинца, Милоша Шљиванчанина, тукли су све док му је крв потекла на нос и уста. Тако испребијаног провели су га кроз села, да би народу и омладини утјерали страх у кости.

У својим крвавим акцијама четници нијесу поштедјели ни чобане. Њих су пресретали на путевима и пропланцима, као авети су избијали пред ту уплашену дјецу, претресали њихове торбице, испитујући није ли гдје залутало наше писмо или нека порука нама. Нашим снахама које су ишле на рад, дјецу су немилосрдно избацивали из колијевке, тражећи оружје или поруке.

Све ове и овакве потјере из дана у дан су нас исцрпљивале, а најтеже нам је падало мучење наших породица. Код кућа су нам били стари родитељи и снахе са малом дјецом, браћа су нам била у затвору, Срески комитет никако нам се није јављао, што је код нас стварало потиштеност. Гледати четнике како нам муче породице и наше сараднике а ништа не предузимати у одбрану — било нам је врло тешко.

Киша нас је исцрпљивала колико и четничке хајке и потјере. Једне мрачне ноћи четници су се повукли из планине у Његовућу, гдје им је била полазна база. Миладин и ја, дубоко убијеђени да нам не пријети никаква опасност, пошли смо ка нашим колибама у Дједовом Пољу — гладни, обосили и огољели од сталних четничких потјера и сталног живота под облачним небом. Ишли смо увјерени да нас од кише, вјетра и помрчине која влада нико неће чути ни осјетити. Међутим, четници су оставили свога шпијуна у засједи, и он нас је видио кад смо дошли ка колибама. Он је на коњу, журећи, отишао на Његовућу, и о то-

ме обавијестио четнике, који су исте ноћи дошли у планину, опколили колибе и ухватили нас на спавању. За наше родитеље то је био тужан дан. Нас двоје свезаних руку водио је батаљон брадатих чудовишта. Од њихове пјесме, пуцања и веселја разлијегала се планина. Не крију име свога шпијуна Радосава Цаковића, који их је обавијестио о нашем доласку у колибе. Хвале његов подвиг и брзину којом их је обавијестио. Хвале чак и његова коња — вранца који је био у зноју од брзине којом је дошао од Дједова Поља до Његовуђе.

Четници су нас одвели у њихову команду на Његовуђи. Ту смо остали недјељу дана, подвргнути тешком вријећању и понижавању за вријеме саслушања од стране Милована Дедеића. Четници су вршили притисак да одамо наше сараднике код којих смо долазили и са којима смо одржавали везе. Међутим, договор је био између нас илегалаца да, у случају падања непријатељу у руке, кажемо да смо везу одржавали искључиво са нашим породицама, које су нас храниле. Никола Бојовић је инсистирао да се кажу убице браће Цаковића и његове мајке Јање. Он је рекао: „Ја вас нећу мучити да ми признате, а вјерујте мојој официрској ријечи проговорићете пред васојевићким четницима“. Након недјељу дана спроведени смо у четнички затвор у Жабљаку.

Послије неколико дана нашег боравка у жабљачком затвору, четницима су се предали Павле Поповић и Александар-Лексо Дедеић. Њих двојица су се предали Лексову брату од стрица Миловану Дедеићу. Неколико дана касније Дедеићу су се предали и Вељко и Василије Кнежевић. Они су одмах доведени у Жабљак, а да их четници нијесу задржавали на Његовуђи. Тако је цијела наша група од 15. јула 1942. године пала непријатељу у руке. Више није остало илегалаца у општини шаранској.

Док смо се налазили у жабљачком затвору, из Босне се са објавом свога штаба вратио Милован Шљиванчанин, члан КПЈ. Он је био болестан, те га четници нијесу ни дирали. Из Дурмиторског батаљона IV пролетерске црногорске бригаде из Босне су се такође вратили чланови КПЈ Димитрије Кнежевић и Радован Остојић. Радован се предао четницима и пуштен је кући, а Димитрије је остао у илегалству све до доласка наших јединица из Босне у априлу 1943. године.

За активно учешће у НОБ-у, као и за убиство Цаковића Перка, Перише и Находа, нашло се на оптуженичкој клупи 26 људи из Шаранаца и двојица из Језера. Четници су из наше групе од 28 људи стријелићали: Радована Вукићевића, Павла Поповића, Вељка и Василија Кнежевића, Александра-Лекса Дедеића, Радомана Пајевића, Будимира Обрадовића и Илију Перовића. За доказ да су учествовали у осуђивању браће Цаковића на смрт, четници су се послужили записником са сједнице НОО у коме је била дискусија Вељкова, Павлова, Радосавова и Василијева, да су Цаковићи издајници и да их треба ликвидирати. Тај запи-

сник били су потписали сви одборници НОО, те су ту била имена Томе Кнежевића, Павла Шљиванчанина, Милете Павловића, Вукоте Радошевића и осталих одборника. То је био само један дио записника, док је већи дио био сагорио. Како су до тога записника четници дошли — није било познато ни Вељку, који је био предсједник, нити пак Павлу, који је био секретар, јер су они лично учествовали у паљењу архиве НОО. Још је приликом паљења Вељко говорио Павлу: „Е, мој секретаре, како горе записници са твојим лијеписом“. Павле је њему на то рекао: „Није штета за мојим рукописом, него за одлукама које су требале да иду у историју развоја народне власти, а ти си их потписивао, мој предсједниче“.

Дошли смо до закључка да је записник НОО био негдје при земљи, те није сасвим сагорио. Пошто смо ми отишли, петко је неко претражио и нашао остатке записника и предао их четницима. НОО био је у једној кући Павла Булића, а он је у другој кући која је била у непосредној близини становао. Ми смо архиву палили између те двије куће.

Александар-Лексо Дедеић био је оптужен да је учествовао у неким стријељањима четника у Барицама у Санцаку, па су неки санчачки четници долазили у затвор и наводно познали Лекса да је учествовао у стријељању њихове браће. Радоман Пајевић је био командир чете када је убијен Перко, а похватани остали Цаковићи, Никола и Живко и Гојко Вуковићи који су убијени у Жабљаку и још неки шарански четници. Омладинац Будимир Обрадовић је стријељан зато што је наводно био стражар на затвору и учествовао у стријељању Перише и Находа у Жабљаку. Зликовцима није било тешко оптужити и наћи свједоке међу слугама окупатора.

На временске казне од 1 до 5 година робије осуђени су Миладин и Милица Криваћевићи, Гледо Поповић, Светозар, Павле и Трипко Шљиванчанин, Радоје Мандић, Млађен и Тома Кнежевићи. Остали из групе упућени су на присилни рад, на изградњу четничке пекаре и још неких објеката у Жабљаку.

Стријељани другови су се добро држали. Кад им је у четничком затвору прочитана смртна пресуда, извикивали су пароле КПЈ и народнослободилачкој борби и загрљени пјевали све до стрелишта. У тим јутарњим часовима мјесеца августа њихову посљедњу пјесму чуо је цео Жабљак.

Нас остале, осуђене на временске казне, као и многе друге Дурмиторце, спровели су у крвави четнички затвор у Колашину. Било нас је око стотину, већином омладине, а спроводе нас васојевићки зликовци, та брадата чудовишта. Пролазимо наше ливаде ишаране цвијећем; прођосмо пространа Језера; идемо преко Кормана и Сињајевине, преко наших планина, гдје смо некада одржавали састанке Партије и Скоја. Напуштамо родни крај, у који се многи више никад неће вратити.

Колашински затвор био је право мучилиште. Ту су били затворени партизани из свих крајева Црне Горе и Санџака. Одатле су многи младићи и дјевојке одведени на по злу чувену Брезу, која је постала партизанска гробница.

Затвор је био претрпан људима, па је за затворске сврхе коришћена и једна приватна зграда која се налазила уза сами затворски зид. Колико се сјећам, тамо је раније била нека установа.

Четници су у једно вријеме почели да пуштају затворенике из свих крајева, па и из дурмиторског среза. У првој групи Дурмитораца пуштен је Гледо Поповић, у другој Светозар и Трипко Шљиванчанин, крајем године са једном групом од 30 Дурмитораца пуштени смо Радоје Мандић, Млађен Кнежевић и ја.

У затвору су остали Миладин Криваћевић, Тома Кнежевић и Павле Шљиванчанин. Миладин је стријељан на Матешеву у прољеће 1943. године, када су Њемци повели све затворенике. О његовом храбром држању писао је књижевник Михаило Лалић у *Побједи* 1946. године. Кад су Миладина издвојили из једне групе и повели на стријељање, стиснутом песницом поздравно је другове и рекао: „Другови ће нас осветити!“ Њемачки официр који га је водио на стријељање понављао је: „Осветити, осветити!“. На Матешеву је стријељан и Тома Кнежевић, док је Павле Шљиванчанин интерниран у Бари и послеје ослобођења вратио се у земљу.

Крајем 1942. године, као што сам рекла, пуштена сам из колашинског затвора, с тим да се јавим Николи Бојовићу, команданту шаранских четника. Кад сам се јавила, Бојовић ми је рекао да су му многи Шаранци причали да сам много зла почињала; зато ће он да сазове збор свих Шаранаца, па да ми суди „народни суд“ И заиста, наредио је да једне недјеље на збор на Његовућу дођу сви Шаранци. Код њега није било шале — сви су морали доћи. Никола је окупљеном народу одржао говор и рекао да је из колашинског затвора дошла Милица Криваћевић, за коју су му многи шапутали на ухо да је кривац за смрт браће Цаковића, да је била главни шпијун Моше Пијаде, једном ријечју — да је урадила многа зла. „Сад је Милица овдје и нека сваки Шаранац изнесе што има против ње, па ако се докаже да је кривац за оно што сте ми данима причали, објесићу је на ону телефонску бандеру“, рекао је Никола, а затим ме је позвао да станем поред њега на једно постоље и наставио: „Ево Милице, Шаранци, говорите све што имате!“

На овоме збору било је око 300 људи и жена. Владала је мртва тишина. Никола је неколико пута рекао: „Шаранци, говорите, Милица је овдје, треба да јој судимо“. На крају се за ријеч јавио Мирко Шљиванчанин, који је рекао: „Господине капетане, зашто мучите то чобанче, кога је она могла убити и каква зла нанијети? Пошла је као и сва омладина да се часно бори за слободу домовине“. Никола је скочио са постоља, залетио

се и Мирку, уз најпогрдније ријечи, ударио шамар, питајући га да ли је плаћен да брани партизанске „бандите“. Мирко је потицао из једне велике шљиванске породице, из које је пола људи било у четницима а пола у партизанима. Међутим, сами четници Шљиванчани су се побунили и, окупивши се око Мирка, запријетили су Николи да ће овај шамар осветити. Направила се велика гужва, Никола је наредио да се збор смири. Како се нико није јављао за ријеч, Никола је упитао четнике који су били стражари на затвору имају ли нешто да кажу против Милице. Упитао је и Мирка и Милинка Џаковића. Оба су рекли да сам пошла у партизане као и сва омладина из ових крајева. На крају се јавио Петар Џаковић: „Имам ја шта да кажем, господине капетане, убила ми је сина Саву. Кад су пред рат чували стоку под Гредом у Дједовом Пољу, посвађали су се, па му је Милица рекла да ће јој платити и Бога ми јој плати. (Његов син Сава убијен је у Жабљаку када и Периша Џаковић — примј. М. Д.). Ако јој нећете ви судити, господине капетане, онда ћу ја бити неумитни судија“. Никола му је рекао: „Тужи је Петре Џаковићу!“.

Како се нико више није јавио за ријеч, Никола Бојовић је запријетио да ће, ако још ико покуша да му нешто каже против Милице, а данас је ћутао, просвирати метак кроз главу. Кад је овај збор завршен, наредио је да пођем са њиме у команду мјеста код Милована Дедеића. Ту су ми наредили да се не смијем кретати никуд из куће и да ће, ако примјетите окупљање омладине у „зараженом Кршу“, ставити све на Исусове муке.

Кућни затвор био је у правом смислу затвор. У селу, стотинак метара од куће мојих родитеља била је кућа четника Павла Булића, те је могао у свако доба, дану и ноћу, да види да ли неко од „сумњивих“ код нас долази и куда се ја крећем. Но, и поред тога, одржавали смо везе Милован Шљиванчанин, Гледо Поповић и ја. Како су у прољеће четничке акције биле врло честе, то смо нашим симпатизерима говорили да саботирају те акције, да уносе панику у редове четника, да дезертирају, да не пуцају на партизане. Ово је заиста уродило плодом. Наши симпатизери који су били на Јабланици и Неретви, не само да су унијели панику међу шаранске четнике него су покренули и оне из Васојевића да дезертирају.

У Кршу је тада живио др Момир Дамјановић са својом породицом. Код њега смо имали пуно разумјевање и подршку за наше акције, мада се и он јако чувао од Павла Булића. Момир је био код четника љекар, па је многе наше симпатизере враћао кући као „болесне“, само да не би ишли у четничке акције и у борбу против партизана.

У борбама на Јабланици и Неретви партизанска зрна нијесу знала ко је прави четник, а ко је присилно доведен у бор-

бу. Тако је у борби на Јабланици погинуо један од наших добрих и повјерљивих људи, Милан Бојовић, и кандидат за члана КПЈ омладинац Војислав Булић.

Јединице НОВ дошле су у Шаранце 20. априла 1943. године. Тада се Гледо Поповић, Душан Булић, Милован Шљиванчанин, Радован Остојић, Димитрије Кнежевић и ја сврставамо у њих, а са нама и велики број шаранске омладине.*

Милица Криваћевић-Драговић

---

* Ово сам писала по сјећању. Да бих неке догађаје што више расвијетлила, консултовала сам Душана Булића и Гледа Поповића, преживјеле илегалце. Нас троје смо дочекали слободу. Остали су стријељани.